

## Rəsulzadənin milli dövlətçilik ideyaları

### O bilirdi ki, Azərbaycanın gələcəyi, hərtərəfli inkişafı yalnız dünyəviliklə bağlıdır

Yanvarın 31-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ideoloqu və qurucusu Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin anadan olmasının 128 ili tamam oldu. M.Ə.Rəsulzadənin həyatı, yaradıcılığı zaman keçdikcə daha geniş şəkildə araşdırılacaq. Professor Şirməmməd Hüseynov hesab edir ki, M.Ə.Rəsulzadənin çoxcəhətli fəaliyyətini, zəngin ədəbi-siyasi irsini, elmi-nəzəri görüşlərini dərinlən, obyektiv və sistemli şəkildə öyrənmədən Azərbaycan tarixinin XX əsrin birinci yarısı, xüsusilə Rusiyada üç inqilab (1905-1907, 1917-ci il fevral və oktyabr) dövrü və milli, müstəqil Azərbaycan dövlət quruluşunun yaradılması və fəaliyyəti dövrü tarixini tədqiq etmək, işıqlandırmaq mümkün olmaz.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti mahiyyətcə dünyəvilikə əsaslanırdı. Rəsulzadə dünyanın gedişatını gözəl anlayırdı. Bilirdi ki, Azərbaycanın sabahı, hərtərəfli inkişafı yalnız dünyəvi əsasda ola bilər. Tarixçi-alim Əkrəm Rəhimli M.Ə.Rəsulzadənin adının, fəaliyyətinin təkcə Azərbaycanın Quzeyi üçün deyil, habelə Güneyi üçün də tarixən qürur və milli bəhrələnmə qaynağından biri olduğunu bildirir: «Onun yaradıcılığı bu gün də Güney Azərbaycanda gedən azadlıq mübarizəsinin əsas istiqamətverici qüvvəsindən biridir. Onun din və dünyəvilik məsələsinə münasibətində böyük demokratizm var. M.Ə.Rəsulzadə hesab edirdi ki, dinlə dünyəvilik məsələsi biri-birindən ayrı olmalıdır: aydınlaşdırsaq, dövlət idarəçiliyi məsələsi tamamilə dindən ayrı olmalıdır. Dövlət idarəçiliyi xüsusi bir sistemdir. Bu gün qonşu dövlətlərin timsalında dini fanatizmin artdığını görürük. Bu problem düyləndikcə, fəaliyyətini artırdıqca dünyəvilik də tədricən arxa plana keçir. Beləcə əslində dindəki ilahilik, inanc məsələsinə də ziyan dəyir, insanların əsil inamı zəifləyir. Bu gün Azərbaycan dövləti dünyəviliyini qoruduğu dərəcədə hər bir kəsin inancına sayğıyla yanaşır».

M.Ə.Rəsulzadənin hüquqi dövlət yönündəki ideyaları Güney Azərbaycandakı azadlıq hərəkatlarında ayrıca təsirə malik olub. Əkrəm Rəhimli bildirir ki, hüquqi dövlət məsələsinə gəldikdə Rəsulzadənin siyasi-ədəbi irsi həmişə Güney Azərbaycan üçün örnək olub: «Rəsulzadə ideyalarının təsirini Xiyabani, habelə Pişəvəri hərəkatında görürük.

Bu gün Güney Azərbaycanda yeni səviyyədə başlayan azadlıq hərəkatı onu deməyə əsas verir ki, Rəsulzadənin dövlətçilik ideyası həmişə ön plandadır və bundan bir örnək olaraq bəhrələnilir. Bu, təsadüfi deyil. Xiyabani özü dindar olsa da, dövlətçilikdə dünyəvilik tamamilə ön plana çıxarmışdı. Pişəvəri də onun ideyalarından bəhrələnmışdi. Rəsulzadə dünyəvi dövlətin tərəfdarı olub, bu ideyanın dindən kənarında olmasını müdafiə edirdi. Bilirdi ki, başqa cür mümkün deyil».

M.Ə.Rəsulzadənin sadıq silahdaşlarından Mirzə Bala Məmmədzadə yazır: «M.Ə.Rəsulzadə qırmızı istiladan sonra başda mütərəqqi gənclik olmaq üzrə millətin göstərdiyi şiddətli müqaviməti və verdiyi saysız qurbanları görərək milli bayrağın torpaqlara deyil, millətin vicdanına enmiş olduğunu, hər kəsin bu bayrağı ruhunda, qəlbində və bağrında mühafizə etməkdə olduğuna inandığını bildirirdi».

Ş.Hüseynov ayrıca olaraq vurğulayır ki, Azərbaycanın dünyanın və tarixin inkişaf meyllərini və perspektivlərini dərk edən görkəmli siyasət və dövlət xadimləri 1918-1920-ci illərdə milli istiqlalımızı yenidən bərpa edərək parlamentli, çoxpartiyalı demokratik respublika dövlət formasını seçmişdilər: «Nəinki Rusiyada, o zaman bütün islam Şərqi belə bir dövlət, hakimiyyət forması, üsuli-idarəsi yox idi. Mütləqiyyət və totalitar rejimlərin əhatəsində yaşayan, siyasi mədəniyyət və mübarizə meydanında ilk müstəqil addımlar atan, uzun əsrlər boyu öz dövlət istiqlalını itirmiş bir xalqın və məmləkətin parlamenti, çoxpartiyalı, demokratik dövlət formasını seçməsi tariximizin ən böyük nailiyyəti və hadisəsi idi. Tarixçilər haqlı olaraq yazırlar ki, Azərbaycan siyasi tarixinin qədrini əllərində tutanlar tam zamanında çox hazırlıqlı dövlət xadimləri olduqlarını göstərərək, istiqlal hərəkatını yerində və zamanında qiymətləndirə bilmişdilər». M.Ə.Rəsulzadənin 1953-cü il mayın 28-də «Amerikanın səsi» radiosu ilə Azərbaycan xalqına müraciəti çox diqqətçəkəndir. M.Ə.Rəsulzadəni qayğılandıran isə belə bir məqamda xalqın daxilən köklənməsi, ayılması istəyi idi. Bu mənada o, Cümhuriyyətin qurulmasının elan edildiyi 28 mayda xalqa müraciət edərək onun tarixi qəhrəmanlıqlarla dolu keçmişini xatırladır. Qeyd edir ki, yüz il sürən çar əsarətindən sonra bundan 35 il əvvəl (1918-ci ildə-red.) Azərbaycan Milli Şurası Azərbaycan Cümhuriyyətinin istiqlalını bütün dünyaya elan etdi. O, «istiqlal uğrunda yapılan tarixi savaqların ən qanlısının» 19-cu əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasına qarşı aparıldığını bildirir: «Cavad xanın 1804-cü ildə Gəncədəki şanlı qəzası dillərdə dastandır. «Ölmək var, dönmək yoxdur». Bu, həqiqi vətənpərvərlərin tətbiq etdikləri ən müqəddəs bir şüardır. İstiqlal elanından keçən az bir vaxtda Milli Azərbaycan hökuməti məmləkətdə çox işlər gördü. Yüz ildən bəri hərbi xidmətdən məhrum edilən Azərbaycanda bir ordu, çarlıq zamanında dövlət idarələrinə yaxın buraxılmayan azərbaycanlılardan zabit və ictimai asayiş qüvvələri yaratdı. Sosial sahədə əsaslı islahata girişdi. Kəndlilərə torpaq vermək üçün qanunlar hazırladı. Fəhlələrin hüquqlarını qorumaq üçün tədbirlər gördü. Xalq az zamanda oxumağa başladı. Türk dili dövlətin rəsmi dili elan edildi. Orta və ali məktəblər açıldı».

M.Ə.Rəsulzadə soydaşlarımıza müraciətində daha sonra bir məqamı xatırladır ki, Stalin dönəmindən fərqli olaraq Cümhuriyyət dövründə Azərbaycanda tam bir azadlıq var idi: «O zaman indi Sovet zamanında olduğu kimi

terror deyilən şeydən heç bir əsər yox idi. Hər yerdə əmin-amanlıq vardı. Vətənin qapıları indi olduğu kimi bütün dünyaya qapalı deyildi. Hər azərbaycanlı istədiyi zaman hara istərsə gedərdi. Az vaxtda bir çox böyük dövlətlər istiqlalımızı tanıdılar. 1920-ci ilin 12 yanvarı cümhuriyyətin dövlətlər tərəfindən tanınması günü idi. Bu günü Azərbaycan xalqı candan bayram etdi. Çünki bu gündən etibarən Azərbaycan davası Rusiyanın bir iç məsələsi olmaqdan çıxmış, millətlərarası bir məsələ olmuşdu. Yüz ildən bəri üstümüzə çökən istibdad və istila xəyalı artıq bizdən uzaqlaşdı. Heyhat, tale imtahanları tamam deyilmiş. Qanlı çar istibdadının yerini bu dəfə daha qanlı bolşevik istibdadı tutdu. Müqavimət edən məmləkətdə qan gövdəyə çıxdı. Bundan bir ay əvvəl 28 apreldə sovet təbliğatçıları bu qanlı istila hərəkatını sizə azadlıq və istiqlal hadisəsi kimi göstərdilər». O, sovet quruluşunu «qəddar», «ən yalançı bir istibdad rejim» adlandırır: «Müqayisə etmək imkanında olsaydıq, bunun nə qədər doğru olduğunu gözünüzlə görərdiniz. Qorxmurlarsa, dəmir pərdəni qaldırınsınlar, azadlıq elan etsinlər. Edə bilməzlər, çünki ağla qara meydana çıxar. Onlar yarasa kimidirlər, günəşdən qaçarlar».

O, qeyd edir ki, SSRİ-dəki kommunist rejimində yaşayan millətlərin hər cür hüquqdan məhrum şəkildə yaşamasını dünyaya anlatmaq çox çətin olmayıb: «Azadlıq cəhəşümül bir fikirdir. Rusiyadan ayrılmanın bir irtica, başqalarından ayrılmanın bir inqilab olduğunu söyləyən sovet diktatoru Stalin ölmüşdür. Amma onun ikiüzlü sistemi olan stalinizm hələ ayaqdadır. Şübhəsiz ki, bir gün həqiqət parlayacaq. Bu qalibiyyət günəşi qızıl istibdad zülmü altında inləyən əziz vətənimizdə yenidən doğacaq. Buna qətiyyətlə şübhə etməyin».

Araşdırmaçı Yadigar Türkel M.Ə.Rəsulzadəni «Azərbaycan Türklərinin 20-ci yüzillikdə yetişdirdiyi ən böyük dövlət qurucusu və milli ideoloqu» adlandırır: «O, 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Cümhuriyyətini elan edən Azərbaycan Milli Şurasının sədri, Milli Azadlıq Hərəkatının öncülü idi. M.Ə.Rəsulzadə arxadaşları ilə yüz il çar Rusiyanın əsarətində qalıb var-yoxu talanmış «Tarixi-coğrafi Azərbaycan»ın quzeyində Azərbaycan Cümhuriyyətini quraraq milli kimliyi dolaşdırılmış Azərbaycan Türklərini 20-ci yüzillikdə ilk dəfə siyasi millət halına gətirib. M.Ə.Rəsulzadə deyirdi: «Azərbaycan Milli Şurası «İstiqlal Bəyannaməsi»ni elan etməklə sözün siyasi mənası ilə bir Azərbaycan millətinin varlığını təsbit etmişdir». Məhəmməd Əmin gənc yaşlarından tükənməz bir sevgi ilə «Azərbaycan davası»na qalxmış və son nəfəsinədək andına bağlı qalmışdı. O, deyirdi: «Rusiya idarəsindəki müsəlmanlara «türk» dedirmək qazanılmış bir davadır. Yalnız türk kəlməsi yox, Azərbaycan adı da qazanılıb». Y.Türkel daha sonra vurğulayır ki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində «Türkçülük, Vətənçilik, Milli Dövlətçilik, Xalqçılıq, Cümhuriyyətçilik» siyasi millətçilik – Azərbaycançılıq səviyyəsinə qaldırılmışdı.

M.Ə.Rəsulzadənin «Milli əxlaq» məqaləsi onun mahiyyətə dünyəviliyinin sübutudur: «Hər şey millət uğruna – bax, həqiqi millətsevərlərin yeganə şüarı bu olmalıdır. Millətin birliyini və bütünlüyünü qorumaq milli əxlaqın başlıca ümdəsidir. Türklük və milli istiqlal prinsiplərinə mütləq sədaqət milli əxlaqın ikinci böyük ümdəsidir. Verilən sözə və yapılan sərbəst anlaşımlara riayət milli əxlaqın üçüncü ümdəsidir. Haqqı, hürriyyəti, sülhü, demokratiyanı qoruma və savunma, zülmə və təcavüzə qarşı aydın bir cəbhə alma milli əxlaqın dördüncü ümdəsidir. Milli səviyyəni daim yüksək tutma, gerilik və cəhəltədən savunma milli əxlaqın beşinci ümdəsidir».

Məhəmməd Əmin Rəsulzadənin din və siyasət məsələsinə münasibəti onun necə yetkin bir dövlət xadimi, qurucusu

olduğu dövlətin mahiyyətə dünyəviliyə əsaslandığını sübut edir: «Üləmanın vəzifəsi bir vəzifeyi-diniyyə olduğundan müqəddəsdir. Deyirlər ki, seçki də müqəddəsdir və belə bir müqəddəs işdən ruhaniləri məhrum etmək olmaz. Lakin bunu bilməliyik ki, dini məsələlər başqa, dünya işləri isə bambaşqadır. Əgər diqqətli olsanız, görərsiniz ki, dünyəvi məsələlərdə dini məsələlərə xas olan müqəddəslik qətiyyətlə yoxdur. Dini etiqadlar tənqidin, mühakimənin fəvqündədir. Halbuki siyasi etiqadlar daima tənqid hədəfidir. Bir şey ki, tənqiddə və mühakiməyə məhkumdur, onda müqəddəslik aramaq əbəsdir... Üləmanın vəzifəsi bitərəf qalmaqla xalqı haqq yoluna çəkməkdir. Əgər istəyirsiniz ki, din nümayəndələrinin heysiyyəti toxunulmaz qalsın, əgər istəyirsiniz ki, məscid məscidliyində bulunsun, onu dünya işlərinə qatmayın, buraxınız orası ancaq ibadət üçün qalsın. Əlhəzər, ruhaniləri siyasətə qarışdırmayın...»

**Yazı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında KİV-in İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun maliyyələşdirdiyi «Vətəndaş cəmiyyəti, hüquqi dövlət quruculuğu prosesi və dünyəvi dövlətçilik prinsiplərinin təbliği» layihəsi çərçivəsində təqdim olunur.**